

Tastbaar verleden, de vondsten van het Oude Slot

Anja Kroon

In het najaar van 1947 werd het terrein van het voormalige Oude Slot grondig onderzocht. Daarbij kwam zoveel archeologische informatie naar boven dat de bouwgeschiedenis van het imposante slot aan de monding van het Spaarne gereconstrueerd kon worden. De voorwerpen die daarbij in de slotgracht gevonden werden, tonen iets van het alledaagse leven in dit kasteel.

In 1811 werd het Huis te Heemstede, beter bekend als het Oude Slot, met de grond gelijk gemaakt. Een paar jaar eerder had de laatste ambachtsvrouw, Johanna Maria Dutry, het verkocht aan Jacob Scholting. Deze verkocht het door aan de Heemstedse schout Jan Dolleman die het vervallen gebouw liet slopen. Na vijf eeuwen bouwen en verbouwen resteerde er weinig meer dan een poortgebouw, een brug en wat bijgebouwen. Pas in 1947 werd het overwoekerde terrein grondig onderzocht om zo de bouwgeschiedenis van het bekende slot te kunnen reconstrueren.

Een lastige puzzel

De opgravingen onder leiding van professor J.G.N. Renaud lieten zien dat het Oude Slot tussen de 14de en 18de eeuw vijf bouwfases moet hebben gekend. Het precieze jaar is onbekend, maar niet lang voor 1300 werd bij het begin van het

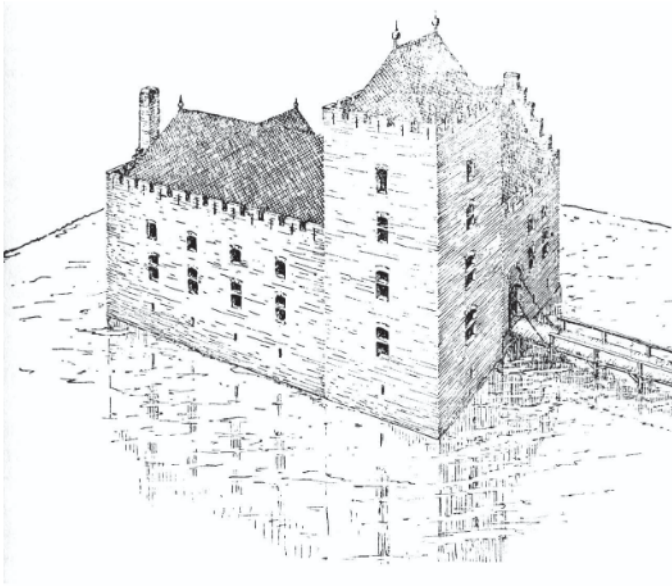
Spaarne bij het Haarlemmermeer het eerste slot gebouwd. De grond was daarvoor door graaf Floris V als zelfstandig ambacht aan Reinier van Hoylede uit Holy bij Vlaardingen uitgegeven en hoewel het niet met zekerheid is vast te stellen, wordt algemeen aangenomen dat de latere heren van Heemstede van deze familie afstammen.

Hoe dat huis er precies heeft uitgezien is niet bekend, er zijn geen beschrijvingen of documenten van bewaard, maar bij de opgraving van 1947 zijn na veel gepuzzel voldoende aanwijzingen gevonden om de grote lijnen van de plattegrond vast te stellen.

Het was namelijk zo, dat het eerste huis in 1393 grondig verwoest werd, zo grondig dat 'stock noch staecke noch muijr' bleven staan. Dit gebeurde in opdracht van hertog Albrecht van Beieren die hiermee wraak nam op de edelen die zijn minnares Aleida van Poelgeest hadden vermoord. Jan Van Heemstede was een van de aanstichters en moest zijn betrokkenheid bezuren met de totale vernietiging van zijn huis. Alleen puin en brokstukken bleven achter in de puinsleuven op de plek van de funderingen. Details over ramen of stookplaatsen zijn zo verloren gegaan, maar de fundamentsleuven met daarin het achtergebleven puin lieten zien dat het gebouw bestond uit een vierkante woontoren en twee woonvleugels om een slotplein. Een poortgebouw gaf toegang tot het plein. Een reconstructietekening laat zien hoe het geweest kan zijn.

▼ Kelkglazen voor wijn, 1700-1725.

▲ Een reconstructietekening van het Huis te Heemstede rond 1380, kort voor de verwoesting.

De vete tussen de hertog en Jan van Heemstede bleef niet lang bestaan. Na een paar jaar verzoenden de twee zich en kon Jan terugkeren naar Heemstede om zijn woning weer op te bouwen. In 1401 stond er alweer een huis, maar nog niet in de vroegere omvang. Men begon met een bescheiden woonvleugel, vanaf de brug gezien rechtsvoor, en een poortgebouw. De bouwers gebruikten de puinsleuven als fundering voor de nieuwe muren. Muren die tussen de 90 en 110 cm dik waren, met hier en daar

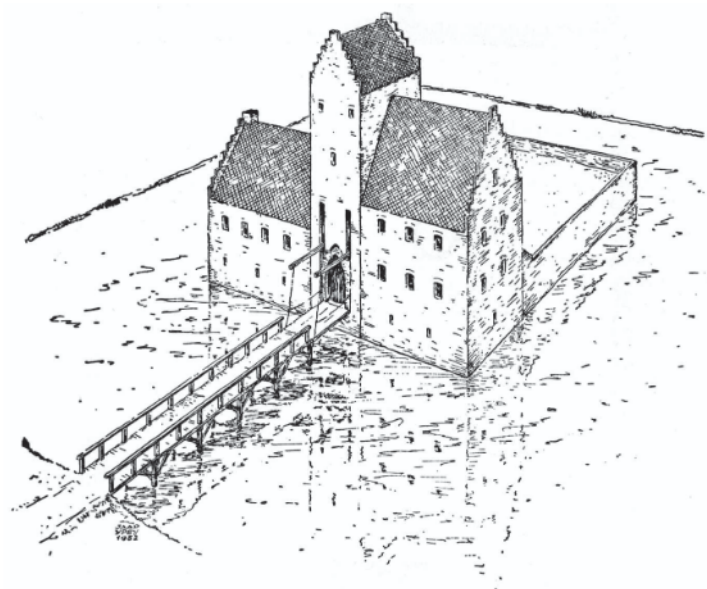
nog grote bakstenen van het eerste huis.

Eind 1404 had het huis opnieuw een aanval te verduren en werd het geheel of gedeeltelijk verwoest. Er zijn bij het poortgebouw brandsporen gevonden in de vorm van gesmolten daklood en ook zijn daar scherven uit het begin van de 15de eeuw gevonden.

Het complex werd in fases herbouwd, maar aangenomen wordt dat er al in 1414 links en rechts van het hoge poortgebouw bewoonbare vleugels aanwezig waren. Links bevond zich ook een kelder met daarin de keuken. Tegen de muur van het poortgebouw is een kleine oven gevonden en ook de vondst van enkele schenkkannen, de zogenaamde jacobakannetjes, op die plek in de slotgracht wijst erop dat de keuken zich daar bevond.

▲ Een van de zeldzame vondsten uit de eerste helft van de 15de eeuw is dit jacobakannetje, een schenkkannetje afkomstig uit Siegburg waar ze in groten getale werden gemaakt.

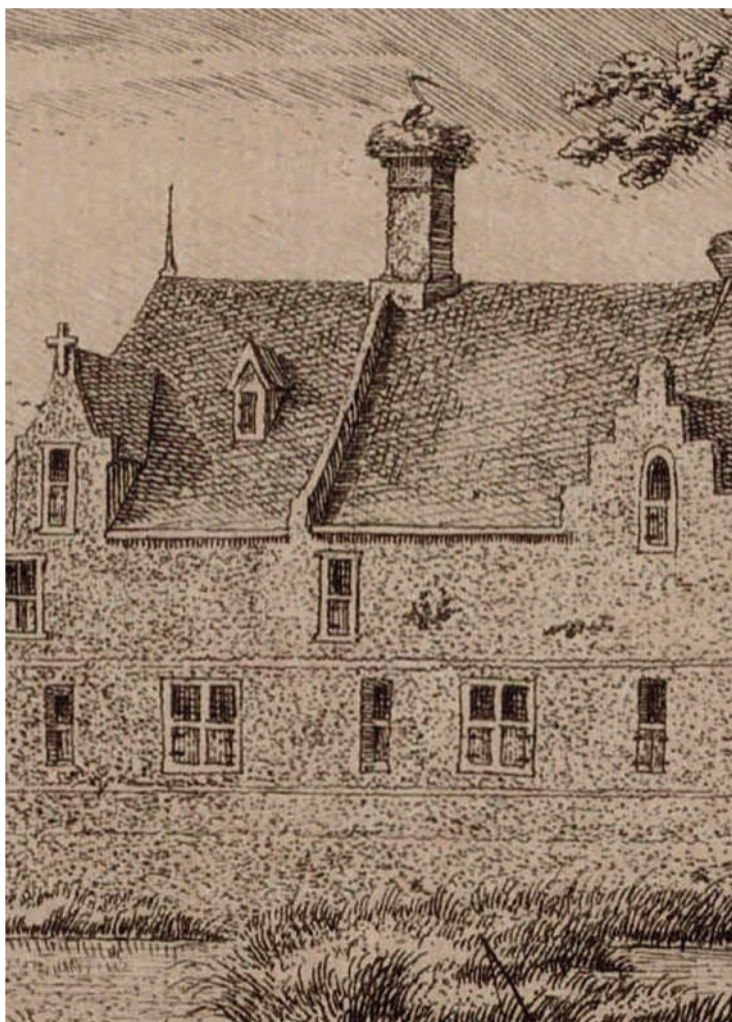

◀ Een reconstructietekening van het Huis te Heemstede rond 1420. Rechts en links van het poortgebouw bevonden zich woonruimten, met daaronder kelders. In de kelder links was de keuken ondergebracht.

► *Gezicht langs de linkerzijvleugel op de fundering van de toren in 1947.*

▼ *Detail uit een gravure naar een schets van D. Vinkeboons uit 1607. In het midden zijn de schoorstenen te zien waaronder de grote schouwen zich bevonden.*

Over het verdere verloop van de bouw van het slot is moeilijk iets met zekerheid te zeggen. Vast staat wel dat het

in de 15de eeuw aldoor bewoond was. Vermoedelijk werd in de eerste helft van deze eeuw al begonnen met de bouw van de linkerzijvleugel. De indeling daarvan kon aan de eisen van de tijd worden aangepast omdat de oude fundering die men gebruikte van een grote rechthoekige ruimte was geweest. In deze rechthoek werd een tussenmuur opgericht die diende als brandmuur waartegen grote schouwen werden gebouwd. De schoorstenen daarvan dragen op veel prenten een ooievaarsnest.

Op de hoek van linkerzij- en achtervleugel kwam een ronde toren en op het binnenplein werd in de hoek van voor- en linkerzijvleugel een achthoekige traptoren gebouwd die de verbinding vormde tussen de verdiepingen. Aanvankelijk kwamen de torens nog niet boven de daken uit, dat veranderde pas in de tijd van Adriaan Pauw. De kelder verdieping werd voorzien van schietgaten om zich enigszins te kunnen verdedigen tegen kwaadwillende bendes.

Modernisering

Rond 1500 voldeed het slot niet meer aan de eisen van de tijd en vond er een grote renovatie plaats. De hele voorvleugel werd afgebroken en opnieuw opgebouwd waardoor het aanzicht een metamorfose onderging. Er kwam een rechthoekig

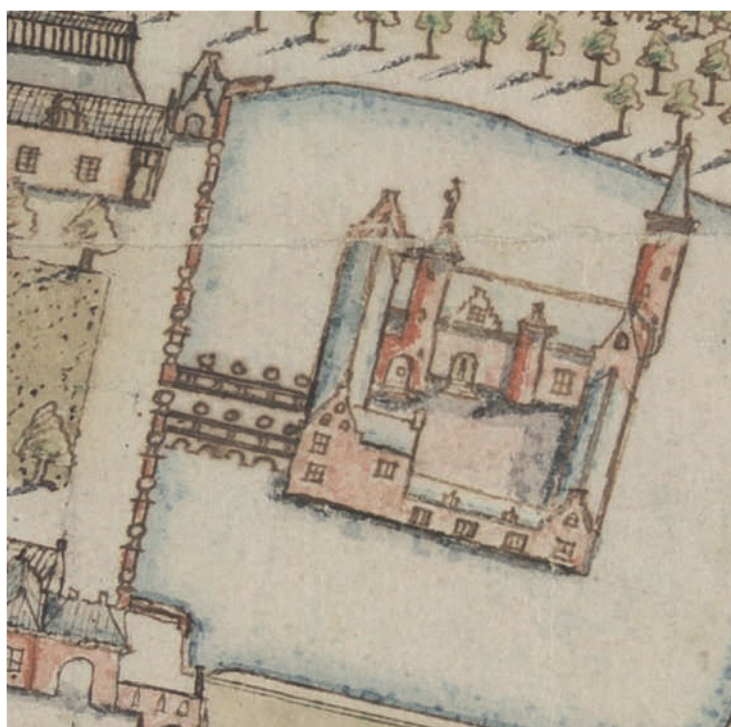

▲ Gravure naar een schets van D. Vinkeboons uit 1607. De torens steken nog niet boven de daken uit.

gebouw onder een dak met twee topgevels. De toegang en de houten brug werden verplaats naar de rechterhelft van de gevel. Archeoloog Renaud vermoedde dat de zeer rijke Vlaming Roeland le Fèvre, lid van de Raad van Vlaanderen en getrouwd met Hadewy van Heemstede, hier verantwoordelijk voor was. Hij zou zijn woning naar de mode van de tijd hebben aangepast.

Honderd jaar later was het terrein binnen de gracht rondom bebouwd. Aan de rechterkant van het complex waren nu allerlei bijgebouwen verrezen. Langzamerhand kunnen we van het slot-

▼ Het slot zoals het er na 1648 uitzag.

complex een steeds beter beeld krijgen, omdat er na 1600 betrouwbare afbeeldingen zijn gemaakt.

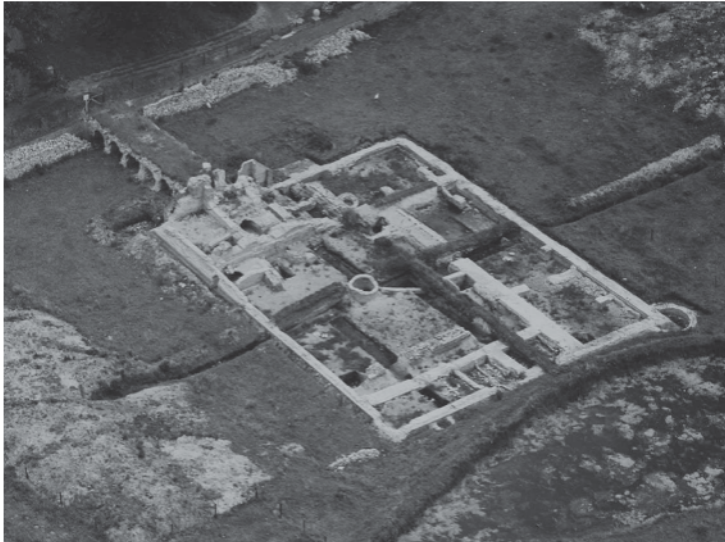
In koopmanshanden

Tot 1607 is het slot steeds in bezit geweest van oude, adellijke families. In dat jaar werd het in tamelijk vervallen toestand verkocht aan Hendrik van Hovijne, koopman in Amsterdam. Zijn erfgenamen verkochten de heerlijkheid met alle bezittingen en rechten in 1620 aan koopman Adriaan Pauw. Rijk geworden kooplieden waren in die tijd in staat hun status te verhogen door heerlijkheden aan te kopen en daarmee een vooraanstaande positie te verwerven. Bij deze positie hoorde een woning van allure en Pauw begon dan ook onmiddellijk het voor een deel nog middeleeuwse kasteel grondig te herstellen en te verfraaien. Pauw deed dit door nieuwe poorten en galerijen aan te brengen, gedenksteden met Latijnse spreuken boven de deuren van de kamers te plaatsen, kelders te bouwen met gewelven die de nieuwe zware stenen vloeren erboven konden dragen en daken met leien te bedekken. De torens werden opgebouwd zodat het slot al van verre zichtbaar was en beelden in fraai aangelegde tuinen deden de bezoekers versteld staan.

Het slot in volle glorie

Na de Vrede van Münster in 1648 liet Pauw de houten brug vervangen door het stenen exemplaar dat wij nu weer in volle glorie kunnen bewonderen en dat gezien wordt als een prachtig voorbeeld van 17de-eeuwse architectuur.

Het voorgebouw dateerde volgens Renaud uit 1500. De linkzijdige vleugel, vanaf de brug gezien, met de twee aangebouwde torens was het oudste deel van het complex. In de hoge toren op het binnenplein leidde een wenteltrap naar de bovenverdiepingen, maar de halfronde uitbouw in het midden met het torentje bevatte vermoedelijk ook een wenteltrap. De ingang met het bordes was een van de hoofdingangen. Via dit bordes

▲ *De plattegrond van het slot zoals die in 1947 werd blootgelegd. Bovenaan het voorgebouw bij de brug. Rechts in het midden het grote rechthoekige vlak dat de locatie van de grote Geweerzaal markeert. De ronde waterput op het binnenplein is duidelijk herkenbaar, evenals de hoektoren.*

kwam de bezoeker in een grote zaal, de Geweerzaal. Dit was het representatieve vertrek van het slot. Hier waren geweren, harnassen en trommels te bewonderen, een staande klok en 'rariteiten' die ongetwijfeld met de handelsactiviteiten van Adriaan Pauw in de Verenigde Oost-Indische Compagnie te maken hadden, zoals een heidens afgodsbeeld en een tijgervel. Naast de Geweerzaal was de tapijtkamer, waar Pauw zijn gasten ontving en waar kostbaar gobelinbehang de wanden sierde. Een andere indrukwekkende kamer op de benedenverdieping was de Constantinopelkamer, waar drie wanden in beslag werden genomen door een geschilderd panorama van deze stad. Zeker het vermelden waard is de bibliotheek die zich in een van de bovenzalen bevond. Adriaan Pauw bezat een zeer

▲ *Een nauwelijks gebruikte kookpan uit de 18de eeuw.*

waardevolle boekencollectie van zestien-duizend boeken. Pauw was erin geslaagd zijn woning een bijna vorstelijke uitstraling te geven. Het slot was klaar om koninklijke gasten te ontvangen, wat ook tot driemaal toe gebeurde.

▲ *Aardewerk vogeldrinkbakje dat aan de buitenkant van een vogelkooitje gehangen werd, 1700-1800.*

◀ *De restanten van de brug, de Pons Pacis, en van het voorgebouw in 1947.*

▲ Een majolica-bord, 1675-1750.

▲ Een buikwarmer, een curieus voorwerp, dat na het verwarmen op de buik gelegd werd tegen buikpijn, 1750-1800.

De vondsten

In de slotgracht zijn veel aardewerk- en glasscherven gevonden uit een beperkte periode. Om de gracht te verdiepen en te verbreden had Adriaan Pauw het water namelijk uit laten baggeren. De middeleeuwse modderlaag met afval werd afgevoerd en dat verklaart waarom er in 1947 zo weinig restanten uit de vroege perioden werden gevonden.

Het is logisch dat de kostbaarheden die de kamers sierden niet in de slotgracht terecht kwamen. Daar werden de kapotte glazen, potten en pannen ingegoooid die niet langer bruikbaar of nodig waren in het huishouden. Het oudste fragment is een brokstuk van een middeleeuwse kan dat gedateerd kan worden rond 1300. De meeste vondsten dateren uit de 17de en 18de eeuw en omdat het slot in 1811 werd afgebroken, zijn er uit de 19de eeuw ook geen vondsten gedaan. De vondsten laten dus vooral iets zien van het dagelijks leven in het slot, maar toch ook, zij het beperkt, iets van de grandeur waarmee een deftige familie als de familie Pauw zich omgaf.

Hoge kwaliteit

Een voorbeeld van de hoge kwaliteit van het beeldhouwwerk op het slot is de buste van een persoon die helaas zonder

gezicht bewaard is gebleven. Pauw was een groot verzamelaar van hoogstaande beeldhouwkunst en het is mogelijk een portret van hemzelf geweest. Frits Scholten, hoofdconservator beeldhouwkunst in het Rijksmuseum, schreef de fragmenten in 2008 toe aan het atelier van Hendrick de Keyser of aan dat van zijn zoon Pieter.

▼ Achterhoofd, buste en kraagfragment, circa 1600-1610.

▲ *Serie wijnflessen, 1700-1800.*

Huis van Hilde

De vondsten uit de slotgracht van het Oude Slot liggen tegenwoordig in Castricum. Hier bevindt zich het museum Huis van Hilde met het archeologisch depot van de provincie Noord-Holland, dat in januari 2015 geopend werd. Er is een permanente tentoonstelling te zien die het verhaal vertelt van de bewoningsgeschiedenis van Noord-Holland.

Honderden archeologische voorwerpen verduidelijken het verhaal over het ontstaan van de provincie en de mensen die er in de loop van de tijd woonden. Onder andere sieraden, gereedschappen, kookgerei, maar ook levensechte reconstructies van Noord-Hollanders, vervaardigd met moderne forensische technieken, maken een bezoek aan het museum de moeite waard.

Enkele vondsten uit Heemstede, waaronder een heel zeldzame terracotta tuinvaas uit circa 1700, zijn te zien in de vaste opstelling. Er zijn slechts twee vergelijkbare complete vazen in Nederland bekend, waaronder een uit de tuin van Paleis het Loo. Op de website van het museum staan meer afbeeldingen van voorwerpen die in Heemstede gevonden zijn.

Bronnen

De Archeologische Kroniek van Noord-Holland, 2008, p.75-76.
J.W. Groesbeek, *Middeleeuwse kastelen van Noord-Holland, hun bewoners en bewogen geschiedenis*, Rijswijk 1981.
J.G.N. Renaud, *Enkele gegevens omtrent Adriaan Pauw en het Slot van Heemstede (dl.3), Het huis van de heren van Heemstede tijdens de middeleeuwen*, Heemstede 1952.
J.C. Tjessinga, *Enkele gegevens omtrent Adriaan Pauw en het Slot van Heemstede (dl.2), Het slot van Heemstede onder Adriaan Pauw*, Heemstede 1949.
www.huisvanhilde.nl
www.ilibriana.wordpress.com
www.noord-hollandsarchief.nl

◀ *Een van de topstukken uit de collectie van het Huis van Hilde is de terracotta tuinvaas uit circa 1700 die bij het Oude Slot gevonden is.*